

Ko Hokū Fāmilí

‘Ana Maui Taufe‘ulungaki

Ko Hoku Fāmilí

Ko e pulusi he ta'u 2021 'e he Potungāue Akó,
Puha Meili 1666, Uelingatoni 6140, Nu'u Sila.
www.education.govt.nz

Ma'u mafai ki he fakalea 'o e tohí © Pule'angá 2021
Ma'u mafai ki he tā fakatātaá © Pule'angá 2021

Ma'u kakato e totonu pulusí.
Ka 'i ai ha faka'eke'eke pea fai ki he kautaha pulusí.

Ngāue ki he pulusí: Lift Education E Tū
Ongo 'ētitá: Don Long mo Melenaité Taumoefolau
Tokotaha fokotu'utu'u fakatātaá: Liz Tui Morris

ISBN 978 1 77690 010 7 (tohi paaki)
ISBN 978 1 77690 024 4 (tohi 'initaneti)

Lava ke toe 'ota ha 'ū tohi mei he Ministry of Education Customer Services,
'initanetí www.thechair.co.nz
'imeilí: orders@thechair.minedu.govt.nz
pe telefoni ta'e totongi 0800 660 662.

Kātaki 'o hiki 'a e fika 90010.

fa'u 'e
'Ana Maui Taufe'ulungaki

tā fakatātā 'e
Samuel Sakaria

Potungāue Akó

“Ā, Meleane!” Ko Tili eni hoku tokouá ‘oku tu‘u pē ‘o sio hifo kia au mo e mata hoha‘aá. “Na‘á ku fafangu koé he na‘á ke hēhē‘ia.”

Na‘e te‘eki ke u fu‘u ‘ā lelei pea te‘eki ke mole kātoa atu ‘a e me‘a na‘á ku misi ki aí. “Kātaki he‘eku faka‘aaki koé! Na‘á ku toe kaikaila he‘eku mohé?” ko ‘eku ‘eke angé ia.

Na‘e kamo ‘io mai ‘a Tili. Na‘á ne sio fakamama‘u mai kia au peá ne ‘eke mai, “Okú ke fie talanoa mai ho‘o misí? ‘Okú ke manatu‘i ‘a e me‘a na‘á ke misi ki aí?”

Na‘á ku kuikui ke ‘oua te u sio ki ai. Na‘e ‘ikai te u fie manatu au ki ai. Ko e me‘a mo‘oni pē ia, pea ko e taimi kotoa pē ‘oku ou kuikui aí, ‘oku ou toe sio loto pē au ki he me‘a ko ia na‘e hoko totolu he ngaahi māhina kuo hilí.

Na‘á ku sio holo he loki ‘okú ma nofo ai mo Tilí ‘o u fakakaukau ‘oku kehe ‘a e me‘a kotoa. ‘Oku lahi ‘a Tili ‘ia au ‘aki ‘a e ta‘u ‘e taha. Ko ‘eku tamai Nu‘u Silá, Teti Sione, na‘e ‘alu ange ki Tonga he hili ‘a e mālōlō ‘eku ongo mātu‘á he peau kulá mo e haveki homau ‘api ‘i Niuatoputapú, ‘o ‘omai au ke u nofo ‘i Nu‘u Sila. Peá u hoko ai ko hono ‘ōfefine si‘isi‘i tahá, ‘o ohi au ki he fāmilí ‘o hangē ko e anga faka-Tongá mo faka-Ha‘amoá. Na‘e mahino ‘aupito eni ki he‘eku fa‘ē Ha‘amoá he na‘e mālōlō foki hono kāinga he peau kula fakalilifu ko iá. ‘Oku ou nofo he ‘api ‘i Māngere, ‘Okalani Saute, pea ‘oku tu‘u mavahe pē mei he kaungā‘apí.

Ko homau fāmilí ‘oku tuifio – ko ‘eku tamaí ko e Tonga pea ko ‘eku fa‘eé ko e Ha‘amoá. Ko e ngaahi fāmili ‘e ni‘ihī homau feitu‘ú ‘oku fio pē mo kinautolu. Hangē ko e ngaahi fāmili Pasifika tokolahī, ‘oku ‘i ai homau kāinga ‘oku mau nofo. ‘I hoku fāmilí, ‘oku mau nofo mo e fa‘ē ‘eku tamaí, Meleane Lupe, ‘oku ta‘u valuuā, ‘ia ‘oku fakahingoa au ki aí. ‘Oku mau nofo foki mo Ngalu, ko hoku kāsini, mei Ha‘amoá. ‘Oku lolotonga ako ia he ‘univēsití.

Na‘á ku sio hake kia Tili peá u fanafana atu. “Okú ke fie fanongo mo‘oni ki ai?”

“Unu atu,” ko Tili mai ia. Na‘á ku nga‘unu ki he tafa‘aki mohenga ki he holisí pea tokoto hifo ‘a Tili hoku tafa‘aki, ‘o fusi hake ‘a e kafú, ‘o kole mai ke u tala ange pe ko e hā ‘oku ou fa‘a tangi ai he‘eku mohé. “Kapau pē ‘okú ke pehē ‘e tokoni kia koe.”

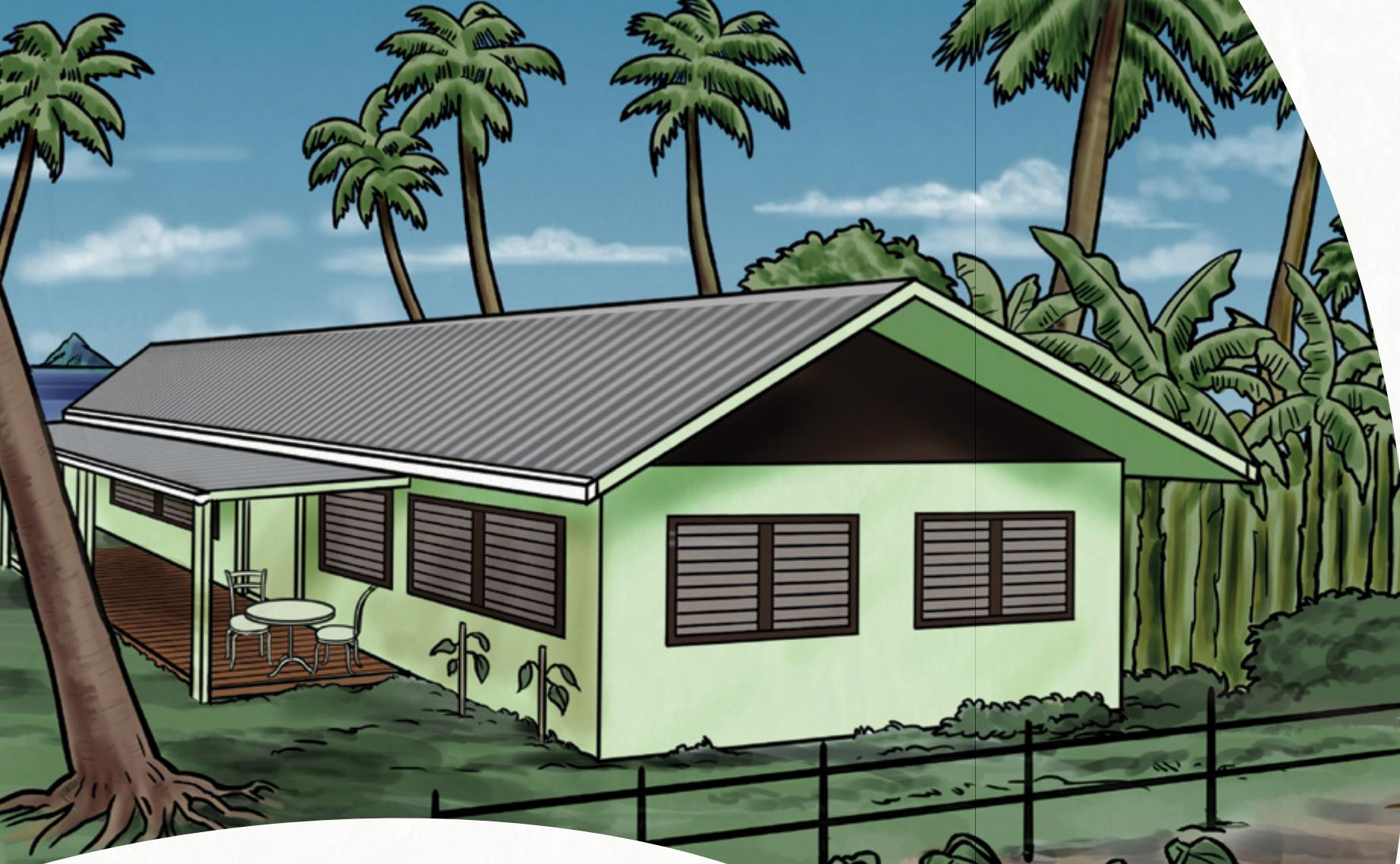

Na'á ku kuikui leva. Na'e faka'aaki au he pongipongi ko iá 'e ha fu'u longoa'a 'o hangē ha 'u'ulu 'o ha ngaahi mīsini motopaiki 'e lauteau. Na'á ku puna mei he mohengá 'o lele ki tu'a mo e ilifia lahi. Na'á ku sio takai holo mo e tetetete ke vakai pe ko e longoa'a mei fē, peá u sio atu ki he me'a fakailifia taha kuó u sio mo fanongo ai. Ko e fu'u peau eni hangē ha fu'u tauá, 'oku mā'olunga ange he niú, 'oku vilo fakahangatonu mai pē kiate au. 'Oku hangē 'oku nifo 'ataá pē pea toe ngungulu hangē ha fu'u manu fekaí. Na'á ku 'ilo 'oku lolotonga fāngota he hakaú 'eku tamai pea ko 'eku fa'eé 'oku lolotonga hu'i 'ene lou'akau kie na'e tau ke fakahinehina he tafé he vaha'a 'o e motu lahí, Niuatoputapu, mo e ki'i motu ko Hunganga. Ko hoku ongo tuonga'ané, 'a Sione mo Palu, 'okú na ta'u tahaua mo tahafā, 'okú na nofo naua 'i Tongatapu 'ia Sēini, ko e tokoua 'emau fa'eé, 'o ako kolisi ai.

Ko e pō kimu'á he'emau kai efiafí, na'a mau talanoa ki he me'a 'e fai 'e he'eku ongo mātu'á he pongipongí. Ko e me'a ia na'e 'ikai ai ke 'i ai ha taha 'i 'api he'eku 'ā haké.

Na'á ku lele mate ke u mo'ui 'o tō fo'ohifo, mahalo ko e maile nai 'e taha ki loto fonua, 'o tangi pē mo fakatau 'eku mānavá. Ko e 'aho ia na'e mole ai 'eku ongo mātu'á, he na'á na tafia fakatou'osi. Ko e ngata ia 'o 'eku mo'ui 'e taha kae kamata 'a e mo'ui fo'ou he fonua mama'o.

Ko hoku hingoá ko Meleane Lupe. Ko hoku ta'u hongofulu eni. Na'á ku lolotonga nofo mo 'eku ongo mātu'a, ko Solo mo Nūnia Tongia, he kolo lahi ko ia 'o Niuatoputapú. Na'á ku lolotonga Kalasi 6 he Lautohi Pule'anga 'a Hihifó. Na'a mau nofo he fale papa 'o ofi pē ki tahi. Ko e taimi ko ē 'oku 'ikai ke u 'alu ai ki he akó, pe tokoni ki he'eku ongo mātu'a, na'á ku lahi nofo pē he taimi 'ahó he matātahí. Ko e tuku pē 'a e akó, 'oku ou 'i tahi 'o pō keviki pe ko e fakasiosio he fanga ki'i taputoputá, he mamaha 'a e tahí, ha fanga ki'i me'a mo'ui te u 'ilo ai. Na'á ku sai'ia 'aupito he nofo he motú. Ka kuo liliu faka'aufuli 'eku mo'ui he 'osi ko ia 'a e peau kulá.

Na'e fakafanongo fakamātoato 'a Tili ki he'eku fakamatala ki he anga 'o 'eku mo'ui 'i Tongá. Na'e fā'ele'i pē ia mo tupu hake 'i Nu'u Sila pea neongo kuo 'eva tu'o taha ki Tonga pea tu'o ua ki Ha'amo, ka kuo te'eki a'u ia ki he motu 'ema tamaí, he ko e taha ia 'o e ngaahi motu mama'o taha he 'Otu Tongá.

Mahalo na'á ne fanongo pē 'i hoku le'ó 'a 'eku fakama'uma'u 'eku tangí he'eku talanoa ki he'eku ongo mātu'a 'i Niuatoputapú, he fai ko ia 'eku fakamatatalá. Na'e 'ikai ke ne foaki mai ha fo'i lea ka ne fā'ufua pē au mo kuku ma'u. Peá ma mohe ai pē 'oku lele noa'ia pē homa lo'imatá peá ma kei fā'ufua pē.

Ko e taimi ko ia na'e 'omai ai au he'eku teti Nu'u Silá ke u hoko ko hono
'ōfefiné, na'a ma puna mei Niuatoputapu he ki'i vakapuna uta pasese pē 'e toko
hongofulu. Ko e fuofua taimi ia ke u heka vakapuna ai pea na'a ku ilifia he'ene
'u'ulú. Na'e toe hangē ia kia au ko e longoa'a 'a e peau kulá.

Na'e ala mai 'eku tamaí 'o kuku atu hoku nimá mo ne fakalotolahi mai,
"Oku sai pē ia, Meleane. Sio angé ki he ngaahi 'aó 'enau fakaofó! 'Oku nau
faka'ofo'ofa 'aupito, ko ia?" Na'a ku sio ki he 'aó mo e tahí 'i lalo 'aupito 'oku
hangē hake ia ha fala ukameá 'o ngalo ai 'a e ilifiá.

Ko e vakapuna na'a ne 'ave maua ki 'Okalaní na'e lahi ange ia, ka na'a ku kei
ongo'i ilifia pē. Na'a ku mei mohe pē au he puna houa e tolu ko iá. Na'e tala mai
e he'eku tetí, he kamata pē 'a e folaú, "Oku ai 'a e ngaahi katuni mālie te ke lava
'o sio ai, kapau te ke fie sio ai." Ka na'e 'ikai te u anga au he sio katuní, ko ia na'e
'ikai te u tokanga au ki ai. Na'e 'ikai foki te u fie kai. Na'a ku feinga au ke u to'a.

Ko 'eku fa'ē Ha'amoá 'a Easter, mo hoku tokoua ko Tilí, na'a na tali kimaua
he mala'e vakapuná. Ko Tilí 'oku fakahingoa ia ki he tokoua 'ene kui fefine 'i
Ha'amoá. Ko hoku fāmili Nu'u Silá 'oku nau lea faka-Tonga, faka-Ha'amoá, mo
faka-Pilitānia. 'Oku toe mahino pē ka nautolu mo e ngaahi lea faka-Mauli 'e
ni'ihi. Na'a ku 'ohovale he lea faka-Tonga mai 'eku fa'ē fo'óu mo hoku tokouá.
Na'a mau fe'iloaki 'o na kuku au mo 'uma'i pea pehē mai 'e he'eku mamí, "Oku
mau fiefia ke talitali lelei koe ki Nu'u Silá ni, Meleane. Ui au ko Mami pe ko Easter,
ha me'a pē 'okú ke fiemālie ki aí. Ko ho tokouá eni ko Tili. Na'e 'ikai kei fa'a tatali
ke mo fe'iloaki."

Na'e ala mai 'a Tili 'o puke atu hoku nimá, 'o taki atu au ki he tau'anga
me'alelé. Na'e pehē mai ia, "Na'e 'ikai ke u lava 'o mohe 'anepō. Na'a ku fu'u
fiefia. Na'a ke fe'iloaki mo hotau fanga tuonga'ané 'i Nuku'lofa ho'omo 'ōmai?
'Oku palōmesi mai 'a Teti te nau ōmai he Kilisimasí."

Te'eki ke u tali atú kuo pehē mai 'a Mami Easter, "Tili, sio ki ho halá pea 'oua
te ke fa'a lea. Te ke fiu pē he talanoá ha'atau a'u ki 'api."

Na'a ku oli'ia ai – 'i he founga lelei pē.

Ko 'eku tamaí, 'a Sione, na'á ne 'omai au ki Nu'u Sila ke u "malu" 'o hangē ko 'ene laú. Na'á ne 'ave hono ongo fohá ki Tonga ke ako 'a e leá, anga fakafonuá, mo e 'ulungaanga faka-Tongá. Na'á ne tala mai 'oku 'ikai te ne fiema'u ke ngalo hoku fāmili 'i Tongá. "Ka ko ho fāmilí eni pea 'oku ou faka'amu pē te ke lata pē mo fiefia he'etau nofó."

Na'á ku kole ange kia Teti ke fakamatala mai angé ha ngaahi me'a ki he fāmilí.

Na'á ne tala mai, "'Oku 'i ai ho kāinga 'i Tonga, Nu'u Sila, 'Aositelēlia, mo 'Amelika. Te ke fe'iloaki mo e ni'ihi 'ia nautolu he Sāpaté pea 'i he fakataha fakafāmili he ta'u kaha'ú 'i 'Ameliká, te ke fe'iloaki ai mo e tokolahi 'o e fāmilí 'oku nau nofo he ngaahi feitu'u kehekehe 'i māmani. Ko e fakahingoa au ki ho'o kuí, ko Sioné."

Na'á ku ki'i ongo'i māfana makehe. 'I he'eku tupu hake 'i Niuatoputapú, na'e 'ikai ha'aku fakakaukau 'e taha te u sio 'i māmani lahi. Ka ko eni 'oku fu'u lahi fau 'a e ngaahi me'a fakafiefia ke u fakatu'amelie ki ai mo e fe'iloaki mo e kāingá. He 'ikai pē ha taimi te u nofo paea ai.

Ko ia 'i 'Okalaní, 'oku mau ò ki he lotú he pongipongi Sāpate kotoa pē. Hili iá, he efiafí, 'oku mau ò 'o 'a'ahi ki homau kāinga Tongá mo Ha'amoá. Ka na'a mau talitali 'a e ni'ihi 'o nautolu 'i hoku 'uluaki Sāpate 'i 'Okalaní. Hangē ko ia 'i Tonga mo Ha'amoá, 'oku mau kai 'umu, 'o ta'o ai 'a e 'ufi, talo, kape mo e lū sipi pe pulu māsimá. 'I hoku 'uluaki Sāpaté, na'e 'i ai foki mo 'emau puaka tunu 'e ua, pea na'e toko lahi 'a e kāinga na'á nau 'ōmai mo e me'atokoni ke talitali'aki au ki Nu'u Sila. Na'á ku ongo'i hounga'ia mo'oni he'enau 'ofá.

Pea ko hoku ‘aho ‘uluaki he akó – ko e ‘aho ia ‘o e ngaahi me‘a faka‘ohovale!
Na‘á ku mā mo tailiili, ka na‘e anga‘ofa ‘aupito ‘a e puleakó, Mrs Peterson.

‘Oku maheni lelei pē ia mo Mami Easter.

Ko ‘eku faiako he kalasi ako he lea ‘e uá, ‘a Mrs Tu‘inukuafe, na‘á ne talitali fiefia au. “Mālō e lelei, Meleane. Ko ho‘o faiako Kalasi 6 au. ‘Okú ke sai‘ia ange ke u ui koe ko Meleane pe ko Lupe? ‘Oua te ke tokanga ki he ‘ikai ke ke fu‘u lava lelei ‘o lea faka-Pilitāniá. Te mau ako‘i koe, ‘ikai ko ia, Sepi?”

Na‘á ku tala ange ‘oku ou sai‘ia ke ui au ko Meleane. Ko Sepí ‘okú ma kalasi fakataha pea ‘oku tangutu pē hoku tafa‘akí. ‘Okú ne fakahinohino mai ‘a e me‘a ke u faí. Ko ‘ene tamaí ko e Tonga pea ko ‘ene fa‘eé ko e Ha‘amoá, ‘o hangē pē ko aú.

Na‘e fakafe‘iloaki au ‘e Tili mo Sepi ki hona ngaahi kaungāme‘á. Na‘e ‘ikai ke u ongo‘i ko ha tokotaha fo‘ou au, he ‘oku tokolahí ‘aupito ‘a e fānau Pasifika he ‘apiakó. Pea toe ‘i ai foki mo e fānau aka Pālangi mo e Mauli, pea mei he ngaahi matakali kehe pē.

‘Oku te‘eki ke fu‘u mahino ‘a e me‘a lahi he lea faka-Pilitāniá, koe‘uhí ‘oku mau toki kamata aka pē ‘a e lea faka-Pilitāniá he Ta‘u 4 ‘i Tonga, ka ‘oku ou fanongo pē mo siofi ‘a e anga ‘o e leá mo e ngaahi me‘a ‘oku fai ‘e he fānau kehé.

Ko e ‘aho na‘e toki ‘osí, na‘á ku pehē ange ai kia Tili, “‘Oku ou sai‘ia hotau ‘apiakó. ‘Oku lahi ‘aupito ‘a e ngaahi me‘a fo‘ou ke u akó pea mo e toe tānaki mai haku ngaahi kaume‘a fo‘ou.”

Na‘e kata ‘a Tili. “‘Oku ou fiefia lahi au ke ‘i ai haku tokoua ke faka‘ali‘ali!”

Kuó u ma‘u ha fāmili fo‘ou ke u ‘ofa ai. Ko ‘eku mātu‘a na‘e ‘i Tongá te na nofo ma‘u pē hoku lotó. Ka ‘oku ou toe ‘ofa foki hoku fāmili Nu‘u Silá, ‘o tautaufito ki hoku tokoua ko Tilí, ‘a ia ‘okú ne tokoni‘i au he‘eku lea faka-Ha‘amoá mo e lea faka-Pilitāniá. Ko e me‘a lelei mo‘oni ‘a e nofo fakataha mo e kakai ‘oku nau ‘ofa‘i kitá.

MINISTRY OF EDUCATION
TE TĀHUHU O TE MĀTAURANGA

education.govt.nz

New Zealand Government

ISBN 978-1-77690-010-7

9 781776 900107